

การวิเคราะห์เชิงบูรณาการของทศบารมี: กลไกและมิติของ
หลักธรรมสำคัญในเวสสันดรชาดก

Integrated Analysis of Dasa Pāramī: Mechanisms and Dimensions of
Key Principles in Vessantara Jātaka

ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ¹

Thanasith Chatsuwana¹

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา, ประเทศไทย

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Institute of Tipitaka, Thailand

Corresponding Author E-mail: thanasith.cha@mcu.ac.th

Received 25 August 2023; Revised 25 October 2023; Accepted 15 December 2023

การวิเคราะห์เชิงบูรณาการของทศบารมี: กลไกและมิติของหลักธรรม สำคัญในเวสสันดรชาดก

ธนสิทธิ์ ฉัตรสุวรรณ

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาและวิเคราะห์บทบาทและหน้าที่ของอรรถกถาในการอธิบายบทความวิชาการนี้มุ่งศึกษากลไกความสัมพันธ์เชิงระบบและพลวัตของทศบารมีที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก โดยเน้นการวิเคราะห์เชิงบูรณาการที่ชี้ให้เห็นนัยสำคัญว่า "ทานบารมี" มิได้ดำรงอยู่อย่างเอกเทศเพียงลำพัง แต่ทำหน้าที่เป็นแกนกลาง (Core Mechanism) ที่ทรงพลังในการขับเคลื่อนและดึงดูดบารมีอีก 9 ประการ ให้เข้ามาทำงานประสานสอดคล้องกันในลักษณะองค์รวม (Holistic Synergy) เพื่อสร้างคุณภาพทางจิตวิญญาณท่ามกลางสถานการณ์วิกฤต การศึกษาวิเคราะห์ผ่านคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา พบว่าการบำเพ็ญมหาบริจาของพระเวสสันดรเป็นกระบวนการยกระดับจริยธรรมจากระดับสามัญวิสัยสู่ระดับปรมาตม์ ซึ่งต้องอาศัยกลไกทางจิตที่ซับซ้อนและละเอียดอ่อนในการบริหารจัดการกับความขัดแย้งทางจริยธรรม (Ethical Dilemma) ระหว่างความผูกพันทางโลกและเป้าหมายทางธรรม ผ่านมิติการกำกับของปัญญาที่รู้แจ้งและอุเบกขาที่วางเฉย ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าทศบารมีในเวสสันดรชาดกเป็นโมเดลทางจริยศาสตร์ที่สมบูรณ์แบบ ซึ่งบูรณาการเป้าหมายวิลักษณ์ระหว่างประโยชน์ส่วนตน (การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ) และประโยชน์มหาชน (การอนุเคราะห์สัตว์โลก) ไว้อย่างลงตัวและเกื้อกูลกัน

คำสำคัญ: ทศบารมี; เวสสันดรชาดก; การวิเคราะห์เชิงบูรณาการ; มหาบริจาค; พุทธจริยศาสตร์

Integrated Analysis of Dasa Pāramī: Mechanisms and Dimensions of Key Principles in Vessantara Jātaka

Thanasith Chatsuwana

Abstract

This academic article aims to investigate the systematic relationship mechanisms and dynamics of the Ten Perfections (Dasa Pāramī) as they appear in the Vessantara Jātaka. By employing an integrated analytical approach, the study highlights the significant implication that "Dāna Pāramī" (Perfection of Generosity) does not exist in isolation. Instead, it functions as a powerful Core Mechanism that drives and attracts the other nine perfections to operate in coordination, fostering a Holistic Synergy that maintains spiritual equilibrium amidst critical situations. Through an analysis of the Tipiṭaka, Commentaries (Aṭṭhakathā), and Sub-commentaries (Ṭīkā), the findings reveal that Vessantara's performance of the Great Donation (Mahā-dāna) represents a process of elevating ethics from a conventional level to an ultimate level (Paramattha). This transformation relies on complex and subtle psychological mechanisms to manage the Ethical Dilemma arising between worldly attachments and spiritual aspirations, governed by the dimensions of enlightened Wisdom (Paññā) and detached Equanimity (Upekkhā). The results suggest that the Ten Perfections in the Vessantara Jātaka serve as a perfect ethical model, seamlessly integrating the dual objectives of personal benefit (attaining Supreme Enlightenment) and public benefit (the welfare of sentient beings) in a mutually supportive manner.

Keywords: Ten Perfections (Dasa Pāramī); Vessantara Jātaka; Integrated Analysis; Great Donation (Mahā-dāna); Buddhist Ethics

บทนำ

ในกระบวนทัศน์ทางพุทธปรัชญาเถรวาท "บารมี" (Pāramī) หรือ "ปารมี" ถือเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานและขั้นสูงที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับพระโพธิสัตว์ในการสั่งสมเพื่อก้าวล่วงวิภวภูฏะสงสารสู่การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า "บารมี" มีรากศัพท์ที่สื่อความ หมายถึง "สถานะอันยอดเยี่ยม" (Parama) หรือ การข้ามพ้นจากฝั่งแห่งความทุกข์ไปสู่ฝั่งแห่งความดับทุกข์ (Pāra) (Dhammapala, 2012; Phra Brahmagunabhorn, 2008) คัมภีร์พุทธวงศ์และจரியปิฎกได้จัดลำดับความสำคัญของบารมีไว้ 10 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ซึ่งมีใช้เพียงหลักปฏิบัติทางจริยธรรมทั่วไป แต่เป็นเครื่องมือในการขัดเกลากิเลสที่ละเอียดประณีตตามลำดับ เมื่อจำแนกโดยละเอียดตามระดับความเข้มข้นของการปฏิบัติจะถูกแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ 1) บารมี (ขั้นสามัญ) ที่เน้นการสละวัตถุสิ่งของภายนอก 2) อุปบารมี (ขั้นกลาง) ที่ต้องอาศัยความกล้าหาญในการสละอวัยวะและเลือดเนื้อ และ 3) ปรมัตถบารมี (ขั้นสูงสุด) ที่ต้องแลกมาด้วยการสละชีวิต รวมเรียกว่า "บารมี 30 ทศ" (Mahachulalongkorn rajavidyalaya, 1996; Bodhi, 1978)

ในบรรดาชาดกทั้งหลายที่ปรากฏในนิบาตชาดก "มหาเวสสันดรชาดก" ถูกยกย่องให้เป็นหมุดหมายสำคัญที่สุดในฐานะชาติสุดท้ายของการบำเพ็ญบารมี ซึ่งเป็นการรวบรวมและตกผลึกสรรพกำลังทางจริยธรรมทั้งหมดที่สั่งสมมาตลอดระยะเวลาอันยาวนานถึง 4 อสงไขยกับอีก 100,000 กัป ก่อนที่จะอุบัติขึ้นเป็นพุทธสภาวะในพระชาติถัดไป ความสำคัญของเวสสันดรชาดกจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงเรื่องราวทางวรรณกรรมที่งดงามด้วยรสวรรณคดี หรือเป็นเพียงประเพณี "เทศน์มหาชาติ" ที่สืบทอดกันมาในวัฒนธรรมพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ในมิติทางปรัชญา เวสสันดรชาดกคือธรรมนิพนธ์สะท้อนถึงจุดสูงสุดของวิวัฒนาการทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ที่ซึ่งความเห็นแก่ตัวถูกทำลายลงอย่างราบคาบด้วยพลังแห่งความเสียสละอันไร้ขีดจำกัด (Gombrich, 2009)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยและการตีความมหาเวสสันดรชาดกในวงวิชาการและสังคมไทยในอดีตมักประสบปัญหาข้อจำกัดทางมุมมอง โดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่มิติของทานบารมีเพียงด้านเดียว หรือเป็นการศึกษาในลักษณะการพิจารณาบารมีแบบแยกส่วน กล่าวคือ มักวิเคราะห์คุณธรรมแต่ละข้อเป็นเอกเทศจากกัน เช่น การยกย่องทานของพระเวสสันดร หรือการสรรเสริญความกตัญญูของพระชาติและพระกัณหา โดยละเลยนัยสำคัญทางธรรมที่ซับซ้อนและลึกซึ้งกว่านั้น นั่นคือ กลไกการบูรณาการ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการปฏิบัติธรรมขั้นสูง ข้อเท็จจริงทางจิตวิทยาพุทธศาสนาชี้ให้เห็นว่า การกระทำที่ยิ่งใหญ่ระดับ มหาบริจาค เช่น การบริจาคบุตรและภรรยา ไม่สามารถสำเร็จลงได้ด้วยเจตนาแห่งการให้ (จาคะ) เพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการทำงานร่วมกันของบารมีทั้ง 10 ประการในลักษณะองค์รวมที่สอดประสานกันเปรียบเสมือนโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมที่เสาแต่ละต้นต่างทำหน้าที่ค้ำจุนซึ่งกันและกันเพื่อรองรับน้ำหนักมหาศาล ในขณะที่จิตเดียว หรือในสถานการณ์วิกฤตทางจริยธรรมที่บีบคั้น หากขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง โครงสร้างทางจริยธรรมนั้นย่อมพังทลายลง (Gethin, 1998; Harvey, 2000)

ประเด็นปัญหาทางวิชาการที่น่าสนใจและควรค่าแก่การสืบค้นคือ พระเวสสันดรมีกระบวนการบริหารจัดการสภาวะจิตภายในอย่างไร เมื่อต้องเผชิญกับแรงเสียดทานทางสังคมอย่างรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นการ

ถูกขับไล่ออกจากเมือง การถูกตำหนิจากชาวประชา หรือความเจ็บปวดทรมานที่เกิดจากความผูกพันทางสายเลือดและความขัดแย้งทางอารมณ์ความรู้สึกที่รุนแรงระหว่างความเป็นบิดากับความเป็นพระโพธิสัตว์ ในสถานการณ์วิกฤตเช่นนี้ บารมีข้ออื่นๆ เช่น ขันติ (ความอดทนต่อแรงกดดัน) ปัญญา (การมองเห็นเป้าหมายระยะยาวเหนืออารมณ์ชั่ววูบ) และ อุเบกขา (การรักษาคุณภาพของจิตไม่ให้เอนเอียงด้วยความรักหรือความชัง) เข้ามาทำหน้าที่หนุนเสริมและประคับประคองทานบารมีอย่างไรให้ดำรงอยู่ได้โดยไม่พังทลายลงกลางคัน และส่งผลสัมฤทธิ์เป็นมหาบริจาคที่บริสุทธิ์

บทความนี้จึงมุ่งเน้นที่จะถอดรหัสโครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ในเชิงพุทธจริยศาสตร์ โดยแสดงให้เห็นว่าเวสสันดรชาดกมิใช่เพียงเรื่องราวของการให้ทานวัตถุหรือบุคคลอันเป็นที่รัก แต่เป็นกระบวนการทางจิตที่บูรณาการคุณธรรมทุกมิติเข้าด้วยกันเพื่อก้าวข้ามขีดจำกัดของปุถุชน และเปลี่ยนผ่านสู่สภาวะของมหาบุรุษผู้พร้อมสำหรับการตรัสรู้

ทศบารมีในฐานะหลักการพัฒนาจิต: จากนิยามศัพท์สู่พลวัตแห่งการขัดเกลา

คำว่า "บารมี" (Pāramī) มีรากศัพท์ทางนิรุกติศาสตร์มาจากคำว่า "ปรม" (Parama) ซึ่งมีความหมายว่า "อย่างยิ่ง" "สูงสุด" หรือ "ผู้ประเสริฐ" อันหมายถึงคุณลักษณะของมหาบุรุษผู้แสวงหาความหลุดพ้น อีกนัยหนึ่งมาจากคำว่า "ปาร" (Pāra) ที่แปลว่า "ฝั่งโน้น" อันหมายถึงพระนิพพาน รวมกับปัจจัย "มี" (Mī) หมายถึง "การไปให้ถึง" ดังนั้น ในคัมภีร์อรรถกถาจริยาปิฎก ปรมัตถทีปนี จึงอธิบายความหมายเชิงลึกไว้ว่า หมายถึง "ธรรมอันเป็นเครื่องนำไปสู่ฝั่งโน้น" หรือ "เจตจำนงอันแรงกล้าของผู้ประเสริฐ" (ธรรมปาละ, 2555; Rhys Davids & Stede, 1921) ซึ่งมีนัยยะถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงจิตวิญญาณ เพื่อข้ามพ้นจากฝั่งแห่งความไม่รู้ (อวิชชา) และสังสารวัฏ ไปสู่ฝั่งแห่งความรู้แจ้ง (โพธิญาณ) และความดับทุกข์

องค์ประกอบของทศบารมี 10 ประการ มิใช่เป็นเพียงรายการของคุณธรรมทางศีลธรรมทั่วไป แต่ทำหน้าที่เป็นปฏิปักษ์ธรรมที่ใช้ในการต่อกรและกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองแต่ละประเภทโดยเฉพาะอย่างเป็นระบบ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2555) ทรงจำแนกไว้

1. ทาน (Dāna) การเสียสละเพื่อกำจัดความตระหนี่และความยึดติดในวัตถุ
2. ศีล (Sīla) การรักษากายวาจาเพื่อกำจัดความเบียดเบียนและความทุจริต
3. เนกขัมมะ (Nekkhamma) การปลีกตัวเพื่อกำจัดกามราคะและความหลงใหลในรูปเสียงกลิ่นรส
4. ปัญญา (Paññā) ความรอบรู้เพื่อกำจัดโมหะและความเห็นผิด
5. วิริยะ (Viriya) ความเพียรเพื่อกำจัดความเกียจคร้าน
6. ขันติ (Khanti) ความอดทนเพื่อกำจัดความโกรธและความไม่พอใจ
7. สัจจะ (Sacca) ความจริงใจเพื่อกำจัดมุสาวาทและความเหลวไหล

8. อธิษฐาน (Adhiṭṭhāna): ความตั้งใจมั่นเพื่อกำจัดความลังเลสงสัยและความไม่แน่นอน
9. เมตตา (Mettā) ความปรารถนาดีเพื่อกำจัดพยาบาท
10. อุเบกขา (Upekkhā) ความวางเฉยเพื่อกำจัดความลำเอียงและความหวั่นไหวด้วยราคะและ
ปฏิฆะ

นอกจากนี้ การแบ่งระดับความเข้มข้นเป็น 3 ระดับ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจพัฒนาการทางจิตของพระโพธิสัตว์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลำดับขั้นของการเสียสละที่ทวีความรุนแรงและลึกซึ้งยิ่งขึ้นตามลำดับความผูกพัน

1. บารมี (ขั้นสามัญ) การสละทรัพย์สินเงินทอง บุตร ภรรยา และวัตถุภายนอกเพื่อลดละความยึดติดในความเป็นเจ้าของ และฝึกฝนจิตให้คุ้นเคยกับการปล่อยวางสิ่งที่จับต้องได้

2. อุปบารมี (ขั้นกลาง) การสละอวัยวะ เลือดเนื้อ และร่างกาย เช่น การควักดวงตาหรือเชือดเนื้อให้เป็นทาน เพื่อยืนยันศรัทธาที่เหนือกว่าสัญชาตญาณความรักตัวกลัวตาย และทำลายความยึดมั่นในร่างกายหรือสักกายทิฏฐิในระดับหยาบ

3. ปรมัตถบารมี (ขั้นสูงสุด) การสละชีวิตเพื่อแลกกับพระโพธิญาณ ซึ่งเป็นการเสียสละระดับจิตวิญญาณที่ก้าวข้ามสัญชาตญาณการเอาตัวรอดอย่างสิ้นเชิง เป็นการประกาศอิสรภาพของจิตที่เหนือกว่าพันธนาการแห่งการมีชีวิตอยู่ แนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักการใน วิสุทธิมรรค ที่เน้นย้ำกระบวนการสลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิซึ่งระบุว่าความบริสุทธิ์ของจิตต้องผ่านการขัดเกลาตามลำดับขั้นที่ละเอียดประณีตขึ้นเรื่อยๆ จนกว่าจะปราศจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง (Buddhaghosa, 2010)

เวสสันดรชาดกบริบทแห่งการทดสอบจริยธรรมสูงสุด

เวสสันดรชาดก ปรากฏอยู่ในมหานิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก (ขุ.ชา. (ไทย) 28/1655/447) ซึ่งถือเป็นมหาชาติหรือพระชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เนื้อหาของชาดกเรื่องนี้ไม่ได้เป็นเพียงนิทานสอนใจหรือวรรณกรรมท้องถิ่น แต่เป็นบันทึกทางจริยศาสตร์ที่นำเสนอเรื่องราวการบำเพ็ญทานบารมีขั้นปรมัตถ์ โดยมีแกนกลางอยู่ที่แนวคิดมหาบริจาคหรือปัญจมหาบริจาค 5 ประการ อันได้แก่ 1. ทรัพย์สมบัติ 2. อวัยวะ 3. ชีวิต 4. บุตร และ 5. ภรรยา ซึ่งถือเป็นเกณฑ์มาตรฐานที่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ต้องปฏิบัติให้ครบถ้วนก่อนตรัสรู้ (Mahamakut, 1982)

จุดวิกฤตที่ทำลายที่สุดและเป็นหัวใจของการวิเคราะห์ในเวสสันดรชาดก คือเหตุการณ์ปิยบุตรทาน (การให้ลูกเป็นทานแก่ชุก) และภริยาทาน (การให้ภรรยาเป็นทานแก่พระอินทร์แปลง) เหตุการณ์นี้เป็นจุดแตกหักทางจริยธรรมที่ทำลายจริยธรรมทางสังคมปกติอย่างถึงที่สุด ในมุมมองของโลกวิสัยหรือจริยธรรมแบบหน้าที่นิยมทั่วไป การสละบุตรภรรยาอาจถูกตีความว่าเป็นการละเมิดหน้าที่พื้นฐานของบิดาและสามี เป็นการกระทำที่ดูเหมือนไร้ความรับผิดชอบต่อครอบครัว หรือแม้กระทั่งถูกมองว่าทารุณกรรม (Keown, 2005)

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของจริยธรรมพระโพธิสัตว์นี่คือการทดสอบขั้นสูงสุดเพื่อปลดปล่อย"ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่รักและหวงแหนที่สุด ซึ่งเป็นกิเลสที่ละเอียดอ่อนและตัดได้ยากที่สุด การกระทำนี้มิได้เกิดจากความใจดำอำมหิตหรือความบกพร่องทางจริยธรรม แต่เกิดจาก มหากรุณาธิคุณระดับสากลที่มุ่งหวังจะรู้ชนสรรพสัตว์ออกจากวัฏสงสาร ซึ่งจำเป็นต้องอาศัย พระสัพพัญญุตญาณเป็นเครื่องมือ ความรู้แจ้งระดับนี้มีราคาที่ต้องจ่ายสูงยิ่ง คือการแลกมาด้วยสิ่งที่มนุษย์ทั่วไปไม่อาจสละได้ (Phra Brahmaṅunabhorn, 2008)

นอกจากนี้ ผู้รับทานอย่างซุกซมยังมีบทบาทสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ การที่ผู้รับเป็นบุคคลที่น่ารังเกียจและไร้คุณธรรม ยิ่งตอกย้ำความบริสุทธิ์ของท่านว่า ไม่อิงกับคุณสมบัติของผู้รับและไม่หวังผลตอบแทนทางสังคม พระเวสสันดรต้องข้ามพ้นความรู้สึกส่วนตัวที่มีต่อผู้รับ เพื่อมุ่งเน้นที่เจตนาแห่งการสละออกเพียงอย่างเดียว จุดนี้เองที่เป็นพื้นที่สำคัญสำหรับการวิเคราะห์การทำงานร่วมกันของบารมีอื่นๆ เช่น ชั้นดีในการอดทนต่อความเจ็บปวดทางใจ อุเบกขาในการวางใจให้เป็นกลาง และปัญญาในการมองเห็นเป้าหมายระยะยาวที่ต้องเข้ามาทำหน้าที่ประทับประคองจิตใจของพระเวสสันดรมิให้แตกสลายภายใต้แรงกดดันมหาศาลนี้

การวิเคราะห์เชิงบูรณาการ

จากการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์และเอกสารที่เกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้ง ผู้เขียนวิเคราะห์พบว่าโครงสร้างทางจริยธรรมในเวสสันดรชาดกมีความซับซ้อนเชิงระบบ ที่ทศบารมีไม่ได้ทำงานเป็นเส้นตรง แต่ทำงานในลักษณะโครงข่ายคุณธรรมที่ถักทอเข้าด้วยกันอย่างแยกไม่ออก โดยสามารถจำแนกกลไกการทำงานได้เป็น 2 มิติหลัก ดังนี้

1. กลไกความเป็นแกนกลางของท่านบารมีและการหนุนเสริมของสธรรม

ในบริบทของเวสสันดรชาดก "ท่านบารมี" ทำหน้าที่เสมือนดวงอาทิตย์ที่เป็นศูนย์กลางของระบบสุริยะ โดยมีบารมีอีก 9 ประการโคจรอยู่โดยรอบเพื่อสร้างสมดุลและพลังงานการให้ทานระดับมหาบริจาคจะสำเร็จผลมิได้เลยหากปราศจากการทำงานเชิงบูรณาการของสธรรมเหล่านี้ เปรียบเสมือนฟันเฟืองที่ขบกันเพื่อขับเคลื่อนกลไกทางจิตที่ซับซ้อน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2555) ทรงอธิบายไว้ในธรรมวิภาคว่า ธรรมทั้งหลายย่อมอาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุปบาททางธรรม) ซึ่งในกรณีนี้ ทานเป็นปัจจัยให้เกิดบารมีอื่น และบารมีอื่นก็ย้อนกลับมาหนุนเสริมทานให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

1) พลวัตระหว่าง ทาน + ปัญญา + เนกขัมมะ

การบริจาคของพระเวสสันดรมิใช่ โมหะทาน (การให้ด้วยความหลง) หรือการให้เพื่อหวังผลตอบแทนทางโลก แต่ถูกกำกับด้วยปัญญาบารมีขั้นสูงที่ทำหน้าที่วิจัยธรรมอย่างถ่องแท้ ปัญญาในที่นี้มีใช้เพียงความรู้จำ แต่เป็นวิปัสสนาญาณที่เห็นสภาวะอนัตตาของสรรพสิ่ง ปัญญาทำให้ตระหนักว่าทรัพย์สินและบุตรภรรยาเป็นเพียงสมบัติผลัดกันชม ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงที่ควรยึดถือ หากปราศจากปัญญา ทานนั้นจะเป็นเพียงการสูญเสียที่นำมาซึ่งความทุกข์ระทม แต่เมื่อมีปัญญา ทานนั้นจึงกลายเป็นการปลดปล่อย (Dhammapala, 2012)

นอกจากนี้ เนกขัมมบารมี (การออกจากกาม) ยังทำหน้าที่เป็นฐานรองรับที่สำคัญในเชิงจิตวิทยา (Psychological Foundation) เพราะจิตที่ยังหมกมุ่นในกามสุขและสิ่งอำนวยความสะดวกย่อมเปราะบางและไม่สามารถสลະสิ่งที่รักได้ การที่พระเวสสันดรตัดสินใจออกผนวชสู่ป่าเขาวงกตและสละราชสมบัติก่อนหน้าที่จะบริจาคนบุตรภรรยา คือการข้อมตายหรือเตรียมจิตให้เป็นอิสระจากวัตถุธาตุ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้พร้อมสำหรับการสลະพันธะทางใจ ซึ่งเป็นโจทย์ที่ยากกว่าในลำดับถัดไป (Mahamakut, 1982)

2) พลวัตระหว่าง ทาน + ศิล + วิริยะ

การให้ทานที่ยิ่งใหญ่ต้องอาศัยศิลปบารมี เป็นเกราะป้องกันทางจริยธรรม มิให้การกระทำนั้นเปียดเบียนผู้อื่นโดยเจตนาทุจริต หรือใช้วิธีการที่ผิดเพื่อให้ได้มาซึ่งของบริจาค ทานของพระองค์จึงบริสุทธิ์ เพราะไม่ได้เกิดจากการปล้นชิงหรือเปียดเบียนใคร และที่สำคัญต้องอาศัย วิริยะบารมี (ความเพียร) อย่างยวดยิ่งในลักษณะวิริยารัมภะ เพราะการตัดใจบริจาคสิ่งที่รักที่สุดเปรียบเสมือนการวายทวนกระแสน้ำที่เชี่ยวกรากของกิเลสและสัญชาตญาณความรักลูก หากขาดความเพียรกล้า จิตย่อมท้อถอยและล้มเลิกกลางคันเมื่อเผชิญกับอุปสรรคหรือความอภายาวรณ์ที่ถาโถมเข้ามาตั้งคลื่นยักษ์ (Buddhaghosa, 2010)

3) พลวัตระหว่าง ทาน + ขันติ + เมตตา

นี่คือจุดทดสอบที่วิกฤตที่สุด ในขณะที่ชุกเขื่อนตีพระกุมารต่อหน้าพระพักตร์ จิตของพระเวสสันดรต้องเผชิญกับพายุอารมณ์สองด้านที่รุนแรง คือ โทสะ (ความโกรธแค้นชุกเขื่อนที่ทำร้ายลูก) และ โสกะ (ความเศร้าโศกสงสารลูกจับใจ) กลไกที่เข้ามาจัดการสถานการณ์วิกฤตนี้คือ ขันติบารมี ซึ่งทำหน้าที่เป็นเขื่อนกั้นกระแสน้ำเชี่ยวแห่งโทสะไม่ให้ทะลักออกมาทำลายศิลปและทำลายเจตนาแห่งทาน ขันติในที่นี้ไม่ใช่การจำยอม แต่เป็นการอดกลั้นอย่างมีสติพร้อมกันนั้น เมตตาบารมี ก็ทำหน้าที่แผ่ขยายความรักความปรารถนาดีไปสู่ชุกเขื่อน โดยใช้กระบวนการปรับมุมมอง มองชุกเขื่อนในฐานะกัลยาณมิตรผู้โหดร้ายหรือเครื่องมือทดสอบจิตใจที่เข้ามาช่วยเติมเต็มบารมีให้สมบูรณ์ หากขาดขันติ ทานย่อมล้มเหลวเพราะความโกรธเข้าครอบงำ และหากขาดเมตตา จิตย่อมเศร้าหมองด้วยความเกลียดชัง ซึ่งจะทำให้ทานนั้นไม่บริสุทธิ์และไม่สามารถนำไปสู่โพธิญาณได้ (Phra Dhammakittiwong, 2005)

2. พลวัตทางจิตในเหตุการณ์วิกฤต: กรณีศึกษาการบริจาคพระโอรสธิดา

เหตุการณ์ที่พระเวสสันดรบริจาคขาสีและกัณหา เป็นกรณีศึกษาทางจิตวิทยาพุทธศาสตร์ที่ชัดเจนที่สุดของการบูรณาการ สัจจะ อธิษฐาน และอุเบกขา เพื่อก้าวข้ามทางตันทางจริยธรรมและสภาวะบีบคั้นทางอารมณ์ขั้นสุดขีด

1) สัจจะบารมี

เมื่อพระเวสสันดรลั่นวาจาบุตรให้ชุกเขื่อนแล้ว สัจจะบารมีจะทำงานทันทีในฐานะ"ตัวกำกับพฤติกรรมหรือกฎเหล็กแห่งจิตวิญญาน แม้เสียงร้องไห้ของลูกจะบีบคั้นหัวใจเพียงใด แต่สัจจะต่อโพธิญาณและวาจาที่เปล่งไปแล้วต้องดำรงอยู่เหนืออารมณ์ความสงสาร การรักษาคำพูดในที่นี้มีใช่เพียงความซื่อสัตย์แบบโลกียะ แต่คือความเที่ยงตรงต่อสัจธรรมที่ตั้งไว้ หากเสียสัจจะ ย่อมหมายถึงการล้มละลายทางจริยธรรม

ของความ เป็นพระโพธิสัตว์ และเป็นการทำลายรากฐานความน่าเชื่อถือแห่งการตรัสรู้ (พระธรรมกิตติวงศ์, 2548; Mahachulalongkorn rajavidyalaya, 1996)

2) อธิษฐานบารมี

อธิษฐานในที่นี้ไม่ใช่การขอพรแต่คือการตั้งใจมั่น หรือการกำหนดเป้าหมายจิตให้มั่นคง ภูเขาหินที่ไม่หวั่นไหวต่อแรงลม ในขณะที่หัวใจของความเป็นพอกำลังสั่นคลอนด้วยความรักและความเจ็บปวด อธิษฐานบารมีทำหน้าที่เป็นสมอเรือ ที่ตรึงจิตไว้กับเป้าหมายสูงสุดคือพระสัมมาสัมโพธิญาณ พลังเจตจำนงนี้เองที่ขับเคลื่อนให้พระองค์ก้าวข้ามความเจ็บปวดไปสู่ภาวะแห่งการเสียดสละโดยไม่หวั่นไหวต่อสิ่งเร้า และไม่ยอมให้กระแสความอาลัยอาวรณ์มาพัดพาความตั้งใจให้หลุดลอยไป (Somdet Phra Maha Samana Chao, 2012)

3) อุเบกขาบารมี

นี่คือกลไกควบคุมสมดุลที่สำคัญที่สุดและละเอียดอ่อนที่สุดในเหตุการณ์ที่บีบคั้นหัวใจที่สุด ภูิกามาลย์เทวสูตรระบุว่า อุเบกขาในเหตุการณ์นี้ไม่ใช่ปัญญาอุเบกขา (ความเฉยเมยเพราะไม่รู้หรือไม่สนใจ) แต่เป็น ตตรมชดตตตา หรือการวางใจให้เป็นกลางด้วยปัญญาอันยิ่งยวด เปรียบเสมือนตาชั่งที่เที่ยงตรง อุเบกขาทำหน้าที่ปรับระดับอุณหภูมิของจิตไม่ให้ร้อนรุ่มด้วยไฟแห่งราคะ (ความรักผูกพันอย่างรุนแรงต่อบุตร) หรือไฟแห่งโทสะ (ความคับแค้นใจต่อชุกหรือชะตากรรม) อุเบกขาช่วยให้พระเวสสันดรมองเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน และการบริจาคครั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่อกุศลแก่สัตว์โลกทั้งมวลในระยะยาวมากกว่าประโยชน์เฉพาะหน้าของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง อุเบกขาจึงเป็นกุญแจดอกสุดท้ายที่ปลดล็อกพันธนาการทางใจ ทำให้ทานบารมีบริสุทธิ์ถึงขีดสุด ไม่เจือด้วยอคติหรือความเศร้าหมอง (Dhammapala, 2012; Phra Brahmagunabhorn, 2008)

ตั้งระเบียบแห่งดอกไม้ที่ร้อยรัดด้วยด้ายแห่งปณิธาน ทานของพระเวสสันดรจึงมิใช่เพียงการให้วัตถุ แต่เป็นการให้ที่รองรับด้วยโครงสร้างทางจริยธรรมที่แข็งแกร่งของบารมีอีก 9 ประการ ซึ่งถักทอเป็นตาข่ายรองรับจิตมิให้ตกต่ำลงสู่ห้วงแห่งกิเลส และผลักดันให้จิตลอยเด่นขึ้นเหนือโลกียวิสัย

บทวิจารณ์และอภิปรายผล

บทวิเคราะห์นี้ได้นำไปสู่ประเด็นถกเถียงทางวิชาการและสังคมที่สำคัญและมีความละเอียดอ่อนอย่างยิ่ง นั่นคือ สภาวะย้อนแย้งทางจริยธรรมระหว่างหน้าที่ต่อบุตรภรรยา ในฐานะปุถุชน กับหน้าที่ต่อสรรพสัตว์ ในฐานะพระโพธิสัตว์ ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการอภิปรายขยายความในเชิงลึก ดังนี้

1. พลวัตการปะทะสังสรรค์ทางจริยศาสตร์ จากหน้าที่นิยมสู่คุณธรรมจริยศาสตร์แนวพุทธ หากพิจารณาผ่านแว่นตาของจริยศาสตร์ตะวันตกสายหน้าที่นิยมของ Immanuel Kant การกระทำของพระเวสสันดรอาจถูกวิพากษ์ว่าเป็นการละเมิดหน้าที่สัมบูรณ์ของบิดาที่มีต่อบุตร เพราะเป็นการปฏิบัติต่อมนุษย์ (บุตร) ในฐานะเครื่องมือเพื่อบรรลุเป้าหมายอื่น (โพธิญาณ) แทนที่จะปฏิบัติต่อพวกเขาในฐานะเป้าหมายใน

ตนเอง ซึ่งถือเป็นการกระทำที่ผิดจริยธรรมในระดับโครงสร้างพื้นฐานของสังคมมนุษย์ อย่างไรก็ตาม การนำกรอบคิดมนุษยนิยมสมัยใหม่ไปตัดสินบริบททางจิตวิญญาณโบราณอาจทำให้คลาดเคลื่อนจากเป้าหมายที่แท้จริง (Keown, 2005; Harvey, 2000)

ในมุมมองของ พุทธจริยศาสตร์การกระทำนี้มิใช่ความบกพร่อง แต่คือการแสดงออกของมหาบริจาคซึ่งจัดอยู่ในระดับ ปรมัตถบารมี ที่ก้าวข้ามบรรทัดฐานปรกติ Damien Keown (2005) นักจริยศาสตร์พุทธศาสนาคนสำคัญ ได้เสนอข้อสังเกตว่า จริยธรรมของพระโพธิสัตว์มีความแตกต่างในเชิงคุณภาพจากจริยธรรมทั่วไป โดยมีรากฐานอยู่ที่มหากรุณา ซึ่งมีขอบเขตครอบคลุมสรรพสัตว์ทุกภพภูมิ มิใช่จำกัดเพียงบุคคลในครอบครัว การเสียสละบุตรในบริบทนี้จึงไม่ใช่การทำลายอนาคตของบุตร แต่เป็นการลงทุนทางจิตวิญญาณร่วมกันที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากวิภังขารอันเป็นความทุกข์ที่แท้จริงในทัศนะของพุทธศาสนา บุตรธิดาจึงมีสถานะเป็นหุ้นส่วนทางบารมีที่ช่วยให้ภารกิจรื้อถอนสัตว์โลกสำเร็จลุล่วง

นอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551) ได้อธิบายขยายความว่า การเสียสละสิ่งรักที่สุดเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า (สัมมาสัมโพธิญาณเพื่อรื้อถอนสัตว์โลก) เป็นกระบวนการอัตตวิมุตติ หรือการปลดปล่อยตนเองจากความยึดติดในตัวกูของกู การบริจาคบุตรภรรยาจึงมิใช่การทอดทิ้งด้วยความเกลียดชัง แต่เป็นการยกสถานะของความรักจากสีเนหา (ความรักที่ผูกพันเฉพาะกลุ่ม) ซึ่งเจือด้วยความเห็นแก่ตัว ให้ขยายตัวและบริสุทธิ์ขึ้นเป็นเมตตาอัปมัญญา (ความรักไร้ขอบเขต) การกระทำของพระเวสสันดรจึงเป็นการประกาศชัยชนะเหนือสัญชาตญาณการรักษาเผ่าพันธุ์ เพื่อก้าวไปสู่การรักษารธรรมที่ยั่งยืนกว่า (Phra Brahmaganunabhorn, 2008; Gombrich, 2009)

2. บูรณาการภาพแห่งความสมบูรณ์ โมเดลองค์รวมของทศบารมี ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่าเวสสันดรชาดกไม่ได้นำเสนอเพียงความยิ่งใหญ่ของทานบารมีเพียงลำพัง แต่ทำหน้าที่เป็นธรรมสาธกที่แสดงให้เห็นถึงเอกภาพแห่งทศบารมี อย่างแท้จริง สอดคล้องกับแนวคิดในคัมภีร์ สวรรคตที่ปณีฎีกา ที่อธิบายหลักอัญญมัญญาปนิสสัยหรือการเป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันของบารมีทั้ง 10 ประการ เปรียบเสมือนเส้นด้ายที่ถักทอเป็นผืนผ้า หากขาดเส้นใดเส้นหนึ่ง ผืนผ้านั้นย่อมขาดความสมบูรณ์ (Dhammapala, 2012)

หากขาดความสมบูรณ์ของระบบนี้ ทานของพระเวสสันดรจะเป็นเพียงการกระทำที่บ้าบิ่นหรือขาดความรับผิดชอบ แต่เมื่อพิจารณาในเชิงระบบจะพบการหนุนเสริมที่สำคัญ คือ

1) ศิลบารมี ทำหน้าที่กำกับกายวาจาให้เรียบร้อย มิใช่ใช้วิธีการที่ทุจริตเพื่อให้ได้มาซึ่งของบริจาค และเป็นหลักประกันว่าการให้ทานนั้นบริสุทธิ์จากรากฐาน

2) ชันติบารมีและสัจจะบารมี ทำหน้าที่เป็นฐานรองรับแรงกระแทกทางอารมณ์และสังคม (Shock Absorbers) ทำให้จิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อคำครหาหรือความทุกข์ยากที่ตามมาจากการให้

3) ปัญญาบารมี ทำหน้าที่เป็นระบบนำร่องหรือนายท้ายเรือที่กำหนดทิศทางของจิตให้มุ่งตรงสู่โพธิญาณ ไม่หลงทางไปกับความเศร้าโศกหรือคำสรรเสริญเยินยอ และมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงของการเสียสละที่เหนือกว่ามูลค่าทางวัตถุ

ดังนั้น เวสสันดรชาดกจึงเป็นโมเดลทางจิตวิทยาที่สมบูรณ์แบบที่แสดงให้เห็นว่าการให้ที่แท้จริงต้องประกอบด้วยองค์ประกอบทางปัญญาและจิตใจที่ครบถ้วน การที่พระเจ้าเวสสันดรสำเร็จโพธิญาณได้ จึงไม่ใช่เพราะปริมาณของสิ่งที่ให้ แต่เพราะคุณภาพของจิตใจที่ได้รับการบ่มเพาะจากบารมีทั้ง 10 ประการ จนเกิดเป็นคุณภาพที่ลงตัวระหว่าง ประโยชน์ส่วนตน (การขัดเกลากิเลสเพื่อบรรลุนิพพาน) และ ประโยชน์มหาชน (การสร้างบารมีเพื่อเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกในอนาคต) ความสำเร็จนี้ยืนยันว่าการเสียสละระดับปัจเจกสามารถนำไปสู่ผลลัพธ์ระดับสากลได้อย่างเป็นรูปธรรม (Gethin, 1998)

บทสรุป

ผลจากการวิเคราะห์เชิงบูรณาการต่อหลักทศบารมีในมหาเวสสันดรชาดก นำไปสู่ข้อสรุปที่ชัดเจนว่า เวสสันดรชาดกมิใช่เพียงวรรณคดีที่พรรณนาถึงโศกนาฏกรรมแห่งการเสียสละ หรือเป็นเพียงเรื่องเล่าเพื่อสร้างศรัทธาในทานบารมีเพียงด้านเดียว หากแต่เปรียบเสมือนพิมพ์เขียวทางจิตวิทยาที่มีความวิจิตรบรรจงในการแสดงโครงสร้างการทำงานของระบบคุณธรรมทั้ง 10 ประการ ในลักษณะของระบบที่เกื้อกูลกันดุจนิเวศวิทยาแห่งความดีที่บารมีแต่ละข้อทำหน้าที่จำเพาะเจาะจงแต่สัมพันธ์กันอย่างเป็นพลวัต โดยมีทานบารมีทำหน้าที่เป็นหัวหอกหรือจุดปะทุแห่งการปฏิบัติ และมีบารมีองค์ประกอบอื่นๆ ทำหน้าที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการขัดเกลาจิตใจให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุด ดังนี้

1. กลไกขับเคลื่อนวิสัยทัศน์เชิงยุทธศาสตร์ การประกอบมหาบริจาคของพระเจ้าโพธิสัตว์ต้องอาศัยปัญญาบารมี ในฐานะเนติบริกรทางจิต ที่มีได้ทำหน้าที่เพียงกำหนดเป้าหมาย แต่ยังทำหน้าที่ ตรวจสอบคุณค่าของการกระทำว่าสอดคล้องกับเส้นทางสู่โพธิญาณหรือไม่ ปัญญาเปลี่ยนการให้ที่เลื่อนลอยให้เป็นยุทธวิธีทางจิตวิญญาณ ผสานเข้ากับ อธิษฐานบารมี ที่ทำหน้าที่เป็นพลังขับเคลื่อนภายในเปรียบเสมือนหางเสือเรือที่ตรงทิศทางไว้อย่างมั่นคงท่ามกลางมรสุมแห่งอุปสรรคและความลึกลับสับสน ทำให้เจตจำนงในการเสียสละนั้นไม่สั่นคลอนแม้ในยามวิฤต (Somdet Phra Maha Samana Chao, 2012)

2. กลไกสร้างเสถียรภาพและภูมิคุ้มกันทางจิต ในท่ามกลางแรงเสียดทานจากความขัดแย้งทางอารมณ์และสังคม ชั้นดีบารมี ทำหน้าที่เปรียบเสมือนระบบภูมิคุ้มกันของจิตใจที่คอยดักจับและทำลายพิษร้ายจากความโกรธ ความท้อถอย และความเจ็บปวดจากการสูญเสีย มิให้ลุกลามจนกัดกินศรัทธา สัจจะบารมี ทำหน้าที่เป็นเสาหลักแห่งความเที่ยงธรรมที่ค้ำจุนพันธะสัญญาแห่งความดีไว้มิให้พังทลายลงด้วยอำนาจของกิเลสฝ่ายต่ำหรือข้ออ้างทางโลก และ ศีลบารมี ทำหน้าที่เป็นกรอบป้องกันภายนอกที่กำกับความประพฤติให้บริสุทธิ์ปราศจากการเบียดเบียนซ่อนเร้น เพื่อให้แน่ใจว่าวิถีทาง (Means) ที่ใช้นั้นบริสุทธิ์ทัดเทียมกับเป้าหมาย (Ends) (Phra Dhammakittiwong, 2005; Mahamakut, 1982)

3. กลไกยกระดับและปลดปล่อยสู่เสรีภาพ นี่คือการบูรณาการแปรสภาพจิตขั้นสูงสุด โดย เนกขัมมบารมี ช่วยชำระล้างความยึดติดในกามสุขและวัตถุหยาบ เมตตบารมี ช่วยขยายขอบเขตของความรักจากวงจำกัดของครอบครัวไปสู่ความเป็นสากลที่ไร้เงื่อนไขและทำที่สุด อุเบกขาบารมี ทำหน้าที่เป็น ยอดมงกุฎแห่งการพัฒนาจิต ที่ปรับคุณภาพของจิตใจให้ก้าวข้ามพ้นความเป็นคู่ของอารมณ์ ทั้งความรักและความชัง

ความสุขและความทุกข์ นำไปสู่อิสรภาพทางจิตวิญญาณ ที่จิตลอยเด่นอยู่เหนือกระแสโลกธรรมอย่างแท้จริง (Dhammapala, 2012)

ดังนั้น นัยสำคัญของเวสสันดรชาดกในบริบทโลกสมัยใหม่ที่เต็มไปด้วยความผันผวนและการแข่งขัน จึงมิใช่เพียงการผลิตซ้ำวาทกรรมเรื่องการบริจาคทานวัตถุ แต่เป็นการนำเสนอโมเดลการพัฒนา ศักยภาพมนุษย์แบบองค์รวมที่ท้าทายให้มนุษย์กลับมาสำรวจกระบวนการบริหารจัดการตัวตน และความยึดติดของตนเอง ชาดกเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า การจะก้าวข้ามขีดจำกัดของความเป็นปุถุชนไปสู่ความเป็นอริยชนนั้น ต้องอาศัยการบูรณาการคุณธรรมทุกมิติเพื่อเปลี่ยนผ่านจากผู้ครอบครองมาเป็นผู้ให้และจากผู้ยึดติดมาเป็นผู้หลุดพ้น เพื่อสร้างสรรค์สังคมที่เกื้อกูลและนำไปสู่ประโยชน์สุขแห่งมหาชนอย่างยั่งยืน (Phra Brahmaganabhorn, 2008)

เอกสารอ้างอิง

- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2554). *วรรณคดีบาลี: ประวัติและแนวสังเขป*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธรรมปาละ, พระ. (2555). *ปรมัตถที่ปณี อรรถกถาจรियाปิฎก* (แปลโดย คณาจารย์ มจร). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด*. กรุงเทพฯ: วัดราชโอรสาราม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 2 (เล่มที่ 28)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *อรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก (เวสสันดรชาดก)*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2555). *ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Bodhi, Bhikkhu. (1978). *The Noble Eightfold Path: The Way to the End of Suffering*. Kandy: Buddhist Publication Society.
- Buddhaghosa, Bhadantacariya. (2010). *The Path of Purification (Visuddhimagga) (Bhikkhu Nnamoli, Trans.)*. Kandy: Buddhist Publication Society.
- Gethin, R. (1998). *The Foundations of Buddhism*. Oxford: Oxford University Press.
- Gombrich, R. F. (2009). *What the Buddha Thought*. London: Equinox Publishing.

วารสาร

บาลีไตรทวารสารปริทัศน์

Pāli-Theravāda Review Journal (PTRJ) ISSN : 3088-3148 (Online)

- Harvey, P. (2000). *An Introduction to Buddhist Ethics: Foundations, Values and Issues*.
Cambridge: Cambridge University Press.
- Keown, D. (2005). *Buddhist Ethics: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Rhys Davids, T. W., & Stede, W. (1921). *Pali-English Dictionary*. London: Pali Text Society.